

ФИЛОСОФИЯ ИЛИМДЕРИ**ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ****PHILOSOPHICAL SCIENCES***Акматалиев А.Т.***АЗЫРКЫ КООМДОГУ РУХАНИЙ КРИЗИС ЖАНА
АДЕП-АХЛАКТУУЛУК***Акматалиев А.Т.***ДУХОВНЫЙ КРИЗИС В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ
И ПРАВСТВЕННОСТЬ***A. Akmataliyev***SPIRITUAL CRISIS IN MODERN SOCIETY AND MORALITY**

УДК: 930.1 (575.2) (04)

Адеп-ахлак адамдын адеп-ахлактык сапаты, адамды тандоодо жетекчиликке алган эрежелер. Көбүнчө сүйлөөдө жана адабиятта адеп-ахлактын синоними катары колдонулган термин кээде этика болуп саналат. Аталган макалада азыркы коомдогу руханий кризис маселеси жана адеп-ахлактуулук менен байланышкан маселелер каралат, андан тышкары анда айтылгандай, ааламдашуу процессинин мүнөзү жана өнүгүү багыты аныкталып турган азыркы доордун эң маанилүү өзгөчөлүктөрүнүн бири адеп-ахлактык-этикалык, экологиялык кризистен чыгуу болуп саналат. Коомдун руханий кризиси, жалпысынан алганда, коомдун аң-сезиминде азыркы учурда бүтүндөй дүйнө таанымдын бузулушу катары каралып, башынан өткөргөн коомдун маданий негиздеринин кыйрашы байкалат. Бирок, бул башкара турган шарт экенин эстен чыгарбоо керек.

Негизги сөздөр: руханий кризис, адеп-ахлактуулук, дүйнө тааным, коомдук аң-сезим, цивилизация, ааламдашуу, маданият, реформа, дүйнө тааным, стратегия.

Нравственность это моральное качество человека, правила, которыми руководствуется человек в своём выборе. Термин, чаще всего употребляющийся в речи и литературе как синоним морали, иногда - этики. В данной статье рассматривается проблема духовного кризиса в современном обществе и вопросы, связанные с нравственностью, также в ней говорится о том, что одной из важнейших особенностей современной эпохи, определяющей характер и направленность глобализации, является выход нравственно-этического и экологического кризиса. Духовный кризис общества в целом рассматривается в сознании общества как нарушение мировопознания и, наблюдается разрушение культурных основ общества. Однако следует иметь в виду, что это управляемое условие.

Ключевые слова: духовный кризис, нравственность, миропонимание, общественное сознание, цивилизация, глобализация, культура, реформа, миропонимание, стратегия.

Morality is a moral quality of a person, the rules that guide a person in his choice. A term most often used in speech and literature as a synonym for morality, sometimes ethics. Morality is the subject of ethics as an academic discipline; that which is studied by ethics. This article discusses the problem of the spiritual crisis in modern society and issues related to morality, it also says that one of the most important features of the modern era, which determines the nature and direction of globalization, is the exit of the moral, ethical and environmental crisis. The spiritual crisis of

society as a whole is considered in the consciousness of society as a violation of world knowledge and, there is a destruction of the cultural foundations of society. However, keep in mind that this is a controlled condition.

Key words: spiritual crisis, morality, world outlook, public consciousness, civilization, globalization, culture, reform, world outlook, strategy.

Коомдун руханий кризиси, жалпысынан алганда – бул коомдун аң-сезиминде азыркы учурда бүтүндөй дүйнө таанымдын бузулушу катары эсептелип, башынан өткөргөн коомдун маданий негиздеринин кыйрашы. Бирок, бул башкара турган шарт экенин эстен чыгарбоо керек. Демек, маселе акырында эмес, аны кантип жеңүүдө жана бул качан болушу мүмкүн экендигинде турат. Руханий кризиси катары баалуулук түшүнүгү же «маданияттын кристалл» түшүнүгү менен ажырагыс байланышта, деформацияланып, өткөөл мезгилди баштан кечирип жаткан, коомдун бардык аспектилери чагылдырган түшүнүк аркылуу туюндуруу мүмкүн.

Руханий кризис – бир гана кыргыздардын эмес, тигил же бул себептерден улам тунгуюкка кептелип жана баалуулуктарды жана ошол эле учурда болуунун бүтүндүгүн алуу аркылуу ааламдашуу алкагында ыңгайлашуу мүмкүнчүлүктөрүн издөөгө аракет кылган айрымдары түпкү маданий жана цивилизациялык негиздерине кайтып келүүгө умтулуп жаткан көптөгөн азыркы элдер менен коомдордун көйгөйлөрүнүн көрсөткүчү. Бул процесс бир топ татаалдашып, ааламдашуу процессине байланыштуу белгисиз, түшүнүксүз келечекти жана көптөгөн карама-каршылыктарды алып келет.

1968-жылы Рим клубу түзүлүп, заманбап глобалдык изилдөөлөрдүн пайдубалын түптөгөн. 1980-жылдардын аягында глобалдык маселелер коомдук, анын ичинде философиялык аң-сезимдин ажырагыс бөлүгү болуп калды жана бул темага көңүл буруу тынымсыз өсүүдө. Бул тема көптөгөн философиялык форумдардын жана конгресстердин талдоосунун предмети болуп калды. Бирок, дүйнө жүзүндөгү чы-

ныгы философтор XXI кылымда кийинки кылымда ааламдашуу жөнүндө айта башташты. Андай биринчи конгресстердин бири «Философия лицом к глобальным проблемам» деген дүйнөлүк философиялык конгресс болгон. Ал 2003-жылы Стамбулда өтүп, глобалдык коркунучтарга каршы турууда бардык элдердин аракетин бириктирүү зарыл экени айтылган. Конгресстин ишинин жүрүшүндө «ааламдашуу» термини менен катар «глобалдык система», «глобалдык жоопкерчилик», «дүйнөлүк көйгөйлөр», «глобалдык институттар», «глобалдык адилеттүүлүк», «глобалдык капитализм», «глобалдык кылым» ж.б. колдонулган. 2008-жылы Сеулда өткөн XXII Бүткүл дүйнөлүк философиялык «Переосмысливая философия сегодня» аттуу конгрессинде ааламдашуу жана космополитизм, жарандык коом жана дүйнөлүк цивилизация, улуттук шайкештик жана глобалдык көз караш темалары алдыга чыккан [1].

Бүткүл дүйнөлүк философиялык конгресстердин анализинин натыйжасында азыркы дүйнө өзүнүн өнүгүү деңгээлине жеткени, ал тийиштүү жөнгө салуу жана башкаруусуз андан ары өнүгө албастыгы белгилүү болду. Демек, адеп-ахлактык-укуктук жөнгө салуу ааламдашуу коомдорунун негизи болуп саналат, анын өнүгүү вектору болуп дүйнө коомчулугунун Жер планетасында өзүнүн коом – жаратылыш жана адам – коом аспектилеринде нормалдуу жана ша жашоосу саналат. Ааламдашуу процессине мындай баа берүү, башка нерселер менен катар адамзаттын жашоосунун адеп-ахлактык негиздеринин өзгөрүшүн билдирет, эгерде ал аман калгысы келсе, жок дегенде жалпы баалуулук негиздерин иштеп чыгууга тийиш.

Азыркы орус философу А.Н. Чумаков ааламдашуу процессин талдап чыгып, төмөнкүдөй жыйынтыкка келген: «Ааламдашуу XIX кылымдын 2-жарымынан баштап коомдук өнүгүүнүн объективдүү факторуна айланганы менен, азыркы замандын глобалдык көйгөйлөрү деп аталган глобалдык процесстерди жана анын кесепеттерин изилдөө иштери гана башталган» [2]. А.Н. Чумаков «маданият», «цивилизация», «ааламдашуу» деген бири-бирине көз каранды жана бири-бирин толуктап турган түшүнүктөрдүн жана эң негизгиси, алардын артында турган кубулуштардын эң тыгыз байланышы бар экенин бүгүнкү күндө алар дагы эле туура түшүндүрүлө электигин, али толуктап келе жаткан «маданият», «цивилизация», «ааламдашуу» деген түшүнүктөрдүн эң жакын байланышы бар экенин баса белгилейт» [3].

В.С. Степин азыркы глобалдашкан коомдор менен ааламдашуу процессинде сөзсүз түрдө пайда болгон баалуулуктарды өзгөртүүнүн ортосундагы белгилүү бир байланышка көңүл бурган. «Баалуулуктар, - деп жазат ал, - ишмердүүлүктүн тигил же бул түрүн жана анын мүнөздүү максаттарын санк-

циялайт. Ошондон кийин азыркы цивилизациянын өнүгүү стратегиясынын маселеси баалуулуктар жана алардын өзгөрүүлөрү маселесине айланат. Философия дүйнө таанымынын жаңы багыттарынын өзөгүн өнүктүрүп, аларды маданиятка сунуштай алат. Ал эми маданият өзү анан эмнеге жана кайсы доорго муктаж болоорун тандап алат» [4]. Анын пикири боюнча, «илимдин өнүгүү ыкмасы изилдөөнүн ыкмасы изилденүүчү объекттин мүнөзүнө адекваттуу болгондо жана аны изилдөөнүн белгилүү бир этабына туура келгенде натыйжалуу болоорун көрсөтөт» [5]. Азыркы ааламдашуучу коомдордун кубулуштарын жана процесстерин изилдөө үчүн В.С. Степин, «материалисттик диалектика конкреттүү илимдерге гана эмес, философиянын өзүнө карата изилдөө ыкмасынын ролун ойногон» [5]. Илимий теориялардын жана концепциялардын плюрализминин шарттарында материалисттик диалектика, биздин пикирибизде, глобалдашкан коомдордун азыркы кубулуштарын жана процесстерин изилдөөнүн байланыштыруучу, бириктирүүчү жана тынымсыз өнүгүп келе жаткан эффективдүү теориялык-методологиялык негизи болуп саналат.

Экинчи жагынан, В.С. Степин заманбап цивилизацияларды талдоого негизделген натыйжалуу ыкманы сунуштайт. Ал эң туура белгилеген: «Илимий рационалдуулукту анын тарыхый эволюциясында изилдөөгө багыт алуу, анын ичинде илим ичиндеги ой жүгүртүүнүн түрлөрүнүн жана методологиялык билимдин формаларынын өзгөрүшү актуалдуу. Бүгүнкү күндө бул идея цивилизациялык өнүгүүнүн бурулуш учурларына байланыштуу жаңы мааниге ээ болууда» [6], демек, «салттуу, техногендик эмес өнүгүүнүн үчүнчү тиби» жөнүндө сөз кылуунун мааниси бар [6]. Мындай өтүү техногендик цивилизациянын социалдык-маданий кодунун негиздеринин, анын негизги баалуулуктарынын өзгөрүшүн билдириши керек. Техногендик жана салттуу типтеги цивилизациялардын ортосундагы маданий-техникалык мүнөздөгү карама-каршылыктарды чечүү В.С. Степин бул цивилизациялардын руханий өзөгүн түзгөн «маданияттардын диалогунан» көрөт. Анын пикиринде, «ааламдашуу – бул реалдуу процесс, мында цивилизациялык өнүгүүнүн түрү өзгөрүшү керек. Бул өзгөрүүнүн маңызы бир жактуу мамиледен бийлик үстөмдүгүнө өтүү зарылчылыгында жатат» [7].

Маданияттардын мындай диалогу менен цивилизациялык маданияттын ар кандай түрлөрүнүн ишмердүүлүгүнүн адеп-ахлактык-этикалык ченемдерин жана максаттарын өзгөртүү, биздин пикирибизде, коомдордун, анын ичинде биздин да коомдун жашап кетишинин гана эмес, андан ары өнүгүүсүнүн да ажырагыс шарты болууга тийиш.

Азыркы учурда адамзат цивилизациялык өнүгүүнүн салттуу жана техногендик түрлөрүнөн кийин-

ки үчүнчү орунду ээлегендигинин көптөгөн белгилери бар, ал руханий реформаларды жана техногендик маданияттын бир катар мурдагы негизги баалуулуктарын кайра карап чыгууну талап кылат: жаратылышка болгон мамиле, күчкө сыйынуу жана деструктивдүү инновациялар, товардык-энергетикалык керектөөнүн өсүшүнө негизделген керектөө коомунун идеалдары жана техногендик цивилизациянын тездик менен өнүгүшүнө байланыштуу техногендик өнүгүүнүн баалуулуктарын ыңгайлаштыруу жана жаңы өлчөмдөргө ээ болуу зарыл болот.

Ааламдашуу процессинин мүнөзү жана өнүгүү багыты аныкталып турган азыркы доордун эң маанилүү өзгөчөлүктөрүнүн бири адеп-ахлактык-этикалык, экологиялык кризистен чыгуу жана анын бардык деңгээлдериндеги жагымдуу биосфера – жергиликтүү, аймактык жана глобалдык туруктуулукту түзүү менен тыгыз байланышта экендигин белгилей кетүү керек. Чындыгында экологиялык маселелерди чечпей туруп, адеп-ахлактык-этикалык маселелерди чечүү мүмкүн эмес. Азыркы учурда адамзат табиятка ушунчалык олуттуу зыян келтирип жаткандыктан, ал адам түрүнүн жашоосуна коркунуч туудурууда. Эки вектордун – техногендик жана салттуунун өз ара байланышы, көз карандылыгы менен заманбап жогорку технологиялык жетишкендиктерге негизделген табигый, аймактык, жергиликтүү экосистемаларды сактоого багытталган чечкиндүү экологиялык чараларды көрүүгө мезгил келди. Бул батыштык же чыгыштык баалуулуктар системасы эмес, үчүнчүсү, заманбап техногендик маданияттын жетишкендиктерин жана бүгүнкү күндө жаңы түшүнүккө ээ болуп жаткан салттуу маданияттардын айрым идеяларын синтездөөчү нерсе.

Азыркы учурда социалдык-экономикалык гана эмес, ошондой эле тиешелүү техникалык каражаттар киргизиле турган жаратылыш, ошондой эле аталган каражаттарды киргизүүчү социалдык-маданий чөйрөнүн өзгөчөлүктөрүн эске ала турган татаал системаларды долбоорлоо мүмкүн болуп калды. Тажрыйба көрсөткөндөй, белгилүү бир коомдордун, элдердин жана бүтүндөй цивилизациялардын өнүгүүсүнүн бардык маанилүү этаптарында дээрлик ар дайым жаңы баалуулуктар системасын түзүү же аны түп-тамырынан кайра өзгөртүү зарылчылыгы келип чыгат. Алардын изденүүсү ар бир цивилизация, маданият аны билип, өз салымын кошо тургандай жүрүшү керек.

Ааламдашуу процессинин биздин спецификалык шарттарында цивилизациялар ортосундагы диалогдун же ошол эле учурда маданияттардын диалогунун зарылдыгы келип чыкты, анын жүрүшүндө алдын ала айтууга боло турган жана салыштырмалуу туруктуу дүйнө түзүлүүгө тийиш, анда цивилизациялар болбойт. бардыгы үчүн бирдиктүү, универсалдуу

жана алгылыктуу маданият, бирок алардын мүнөздүү баалуулук системалары менен көптөгөн маданияттар болот, бирок алар дагы эле жарым-жартылай бойдон калгандай, бир пикирге келбеген карама-каршылыктын жана өз ара баш тартуунун абалында болбойт.

Демек, бир цивилизация болбойт, бирок алардын бир нечеси болот. Белгилей кетчү нерсе, объективдүү түрдө бул цивилизациялар, ошондой эле алардын алып жүрүүчүсү болгон элдер ар дайым бири-бирине каршы болуп келишкен жана кандайдыр бир деңгээлде каршылык көрсөтүп келишкен, бул адамдын табиятынан жана ресурстар үчүн болгон сөзсүз түрдөгү күрөштөн улам келип чыккан, тилекке каршы, тынымсыз өсүү тенденциясын камтыйт. Бул тенденцияны жана Батыштын бүткүл дүйнөгө салыштырмалуу акыркы мезгилдеги убактылуу эч кандай шартсыз экономикалык жана аскердик артыкчылыгын эске алып, белгилүү америкалык социолог жана саясат таануучу С.Хантингтон СССР кулагандан кийин «кагылышуу» теориясын түзгөн, «цивилизациялар, чындыгында АКШнын планетада абсолюттук, талашсыз дүйнөлүк үстөмдүгүн орнотууга багытталган реалдуу америкалык саясий практиканын теориялык негизи болгон. С.Хантингтондон баштап дүйнө чейин «үч лагерге - капиталисттик, социалисттик жана өнүгүп келе жаткан (үчүнчү) дүйнөгө бөлүнгөн» [8].

Азыркы доордо, С.Хантингтондун пикири боюнча, коомдо кризистик процесстердин көрүнүшүнүн формасы «цивилизациялык тыныгуу» болушу керек. «Азыр өлкөлөрдү саясий же экономикалык системаларына, экономикалык өнүгүү деңгээлине эмес, маданий жана цивилизациялык критерийлерге карап топтоо алда канча ылайыктуу» [8]. Цивилизация, анын пикири боюнча, «маданияттын бир түрү. Айылдар, региондор, этникалык топтор, элдер, диний жамааттар - алардын бардыгы маданий гетерогендүүлүктүн ар кандай деңгээлдерин чагылдырган өзүнүн спецификалык маданиятына ээ... Биз цивилизацияны эң жогорку даражадагы адамдардын маданий коомчулук, шайкештиктин эң кеңири деңгээли катары аныктай алабыз... Цивилизациялар объективдүү тартиптин тил, тарых, дин, үрп-адат, институттар, ошондой эле адамдардын субъективдүү өзүн-өзү идентификациялоо сыяктуу жалпы белгилеринин болушу менен аныкталат... Цивилизация – бул ал өзүнө тиешелүү кылган жамааттын эң кеңири деңгээли. Адамдардын маданий өзүн-өзү идентификациясы өзгөрүшү мүмкүн, натыйжада тигил же бул цивилизациянын курамы жана чектери өзгөрөт». С.Хантингтондун пикири боюнча, цивилизация деңгээлиндеги

шайкештик «барган сайын маанилүү болуп, дүйнөнүн элеси жети-сегиз ири цивилизациянын өз ара аракеттенүүсүнүн жүрүшүндө негизинен калыптанат». Эгерде «таптык жана идеологиялык кагылышууларда» деп жазган С.Хантингтон, «негизги суроо: «Сиз кайсы тараптасыз?» Ал эми адам кайсы тарапта экенин өзү тандай алат, ошондой эле бир жолу тандаган позициясын өзгөртө алат. Цивилизациялар кагылышында «Сиз кимсиз?» - деген суроо башкача коюлат. Берилген жана өзгөрүлбөгөн нерсе жөнүндө» болот [8].

С.Хантингтондун акыркы билдирүүсүнө байланыштуу мыйзамдуу суроо туулат: адамда маданий көз караштан алганда так эмне өзгөрүүгө дуушар болбойт? Иш жүзүндө ар бир жалгыз адам бала кезинен бир маданий чөйрөдөн чыгарылып, экинчисине сугарылып, экинчисине толук ыңгайлашып, кийин аны өзүнүн чөйрөсү катары кабылдай алат. Ааламдашуу, маанилүү көз караштан алганда, так бүтүндөй планетанын масштабында бирдиктүү маданий мейкиндикти түзүү аркылуу маданий айырмачылыктарды жок кылуу процесси болуп саналат, анда заманбап маданияттар ар кандай пропорцияларда көрсөтүлөт жана көбү, сыягы, таптакыр жок болот. Субъективдүү көз караштан алганда, мындай шарттарда тигил же бул маданияттын жок болуу ыктымалдыгы эмес, тигил же бул маданияттын кайсы бир белгилүү тобуна таандык болушу маанилүү болуп калат. Этникалык же улуттук өзүмчүлдүк табигый түрдө башка маданияттарга зыян келтирсе да, өзүнүн маданиятын бекемдөөгө жана сактоого умтулат. Дал ушул жагдай келечекте азыркы кездеги этникалык жана улуттук маданияттардын көбүнүн жок болуп кетишине мүмкүндүк берет. Цивилизациялардын кагылышуусу эки деңгээлде жүрөт: «Микродеңгээлде, цивилизациялардын ортосундагы жарака сызыктарында жашаган топтор жер жана бири-бири менен бийлик үчүн көбүнчө кандуу күрөштү жүргүзүп жатышат. Макродеңгээлде түрдүү цивилизацияларга таандык өлкөлөр аскердик жана экономикалык чөйрөдө таасир талашып, эл аралык уюмдарга жана үчүнчү өлкөлөргө көзөмөл жүргүзүү үчүн күрөшүп, өздөрүнүн саясий жана диний баалуулуктарын бекемдөөгө аракет кылышат» [8].

Цивилизациялардын тирешүүсү барган сайын татаалдашып, артка кайткыс болуп баратат, анткени

адамзат, өткөн кылымдын 90-жылдарында жазылгандай, Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й.Рандерс «...өсүүнүн чегинен тышкары турат. Чийки затты жана энергетикалык ресурстарды пайдалануу, өнөр жай өндүрүшүнүн калдыктарын топтоо бардык мүмкүн болгон, физикалык мүмкүн болгон ченемдерден ашат» [9].

Цивилизациялык карама-каршылыктар жөнүндө жогоруда айтылгандардын бардыгын эске алуу менен, азыркы глобалдык кризис негизинен ушул тирешүү, батыш цивилизациясы өзүнүн алдыңкы позициясын тез жоготуп жаткан чөйрөдө ресурстар, дүйнөдөгү үстөмдүк жана таасир үчүн күрөш менен шартталган деп айтууга болот, ал эми Евразия цивилизациялары тездик менен өсүүдө. Бирок, карама-каршылыктарга карабастан, алардын өз ара көз карандылыгы, экономикалык, соодадан баштап, маалыматтык-маданий байланыштарга чейинки байланыштардын саны жана сапаты бир эле учурда өсүп жатат. Адамзаттын жашоосуна коркунуч туудурган глобалдык маселелерди биргелешип чечүү зарылдыгын айтпай эле коёлу. Мына ушуга байланыштуу З.Бжезинскийдин «геосаясий концепциясын» айтуу туура болот, ал Американын дүйнөдө эч кандай шартсыз үстөмдүк кылуу саясатын ырааттуу жана айныксыз жүргүзүп, ошого карабастан төмөндөгүлөрдү жазган: «Азыркы дүйнө интерактивдүүлүгү жана өз ара көз карандуулугу менен айырмаланат. Алдыңкы державалар адамзаттын жыргалчылыгына жаңы өсүп келе жаткан коркунучтарды - экологиялык, климаттык, социалдык-экономикалык, тамак-аш жана демографиялык коркунучтарды жоюунун биргелешкен жолдорун иштеп чыга элек. Бирок, геосаясий туруктуулукка таянбастан, зарыл болгон эл аралык кызматташтыкка жетүү үчүн жасалган ар кандай аракеттер ийгиликсиз болуп калат» [10]. Эгерде элдер менен цивилизациялар ар кандай деңгээлде атаандаштыкта жана тирешүүдө болсо, бул туруктуулукка кантип жетүүгө болот деген башка кеп.

Демек, коомдун руханий кризиси, жалпысынан алганда, коомдун аң-сезиминде азыркы учурда бүтүндөй дүйнө таанымдын бузулушу катары каралып, башынан өткөргөн коомдун маданий негиздеринин кыйрашы байкалат. Бирок, бул башкара турган шарт экенин эстен чыгарбоо керек. Демек, маселе акырында эмес, аны кантип жеңүүдө жана бул качан болушу

мүмкүн экендигинде турат. Руханий кризис бир гана кыргыздардын эмес, тигил же бул себептерден улам туңгуюкка кептелип, айрымдары түпкү маданий жана цивилизациялык негиздерине кайтып келүүгө умтулуп жаткан көптөгөн азыркы элдер менен коомдордун көйгөйлөрүнүн көрсөткүчү, баалуулуктарды жана ошол эле учурда болмуштун бүтүндүгүн алуу аркылуу ааламдашуунун алкагында ыңгайлашуу мүмкүнчүлүктөрүн издөө абзел. Бул процесс бир топ татаалдашып, ааламдашуу процессине байланыштуу белгисиз, түшүнүксүз багыттарды жана көптөгөн карама-каршылыктарды алып келет.

Адабияттар:

1. Рузавин Г.И. Самоорганизация и организация в развитии общества [Текст] / Г.И. Рузавин. / Вопросы философии. - 1995. - № 8. - С. 63-72.
2. Чумаков А.Н. Системный подход и его значение для глобальных исследований [Текст] / А.Н. Чумаков. / Пространство и время. - 2014. - № 4(18). - С. 30-34.
3. Чумаков А.Н. Философско-методологические исследования глобалистики [Текст] / А.Н. Чумаков. / Вестник российского философского общества. - 2004. - №4. - С. 96-102.
4. Степин В.С. Философия и поиск новых ценностей цивилизации [Текст] / В.С. Степин. / Вестник российского философского общества. - 2005. - №4. - С. 3-24.
5. Степин В.С. Методы научного познания [Текст] / В.С. Степин. - Мн.: Высшая школа, 1974. - 152 с.
6. Юдин Б.Г. Эрик Григорьевич Юдин [Текст] / Б.Г. Юдин. - М.: Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2010. - 399 с.
7. Степин В.С. Диалог культур в глобализирующемся мире [Текст] / В.С. Степин. - М.: Наука, 2005. - 428 с.
8. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций [Текст] / С. Хантингтон. - М., 2003. - 379 с.
9. Медоуз Д.Х. За пределами роста [Текст] / Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Й. Рандерс. / Вестник Московского гос. ун-та. Сер. 12. Полит. науки. - 1995. - №5. - С. 80-86.
10. Бжезинский З. Стратегический взгляд: Америка и глобальный кризис [Текст] / З. Бжезинский. - М., 2015. - 288 с.
11. Нишанбаева М.А. Нравственность как основная ступень в образовании и духовное богатство. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2019. № 4. С. 90-92.
12. Шарипова Р.З., Колбаева З. Место образования, религии и нравственных ценностей в духовном воспитании личности в условиях глобализации. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2021. № 5. С. 84-87.